

Magazine on Low External Input Sustainable Agriculture

ਦਸੰਬਰ-2023, ਅੰਕ 23

ਖਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਨ

ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਦਾ 23ਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਕ ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੂਲ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

AME Foundation
No. 204, 100 Feet Ring Road, 3rd Phase,
Banashankari 2nd Block, 3rd Stage,
Bangalore-560085, India
Tel: +91-080-22699512, +91-080-22699522
Fax: +91-080-22699410
E-mail: leisaindia@yahoo.co.in

ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ

ਗਲੀ ਨੰ. 4, ਆਰ.ਵੀ.ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਗਰ, ਬਾਜ਼ਾਖਾਨਾ ਰੋਡ,
ਜੈਤੋ-151202 ਸੰਪਰਕ: 01635-231415, 503415
ਵੈੱਬਸਾਈਟ: khetivirsatmission.org
ਈਮੇਲ: khetivirsatmission@gmail.com

ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਆਈ.ਐੱਲ.ਈ.
ਆਈ.ਏ. ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਤ੍ਰੈਮਸਿਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ : ਟੀ.ਐੱਮ. ਰਾਧਾ, ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ
ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੰਪਾਦਕ : ਕੇ.ਵੀ.ਐੱਸ. ਪ੍ਰਸਾਦ, ਏ.ਐੱਮ.ਈ.ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ
ਅਨੁਵਾਦ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ: ਬੀ.ਐੱਮ.ਸੰਜਨਾ, ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ
ਸੰਪਾਦਕ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਨ : ਉਮੇਦਰ ਦੱਤ,
ਅਮਨਜੋਤ ਕੌਰ

ਪ੍ਰਬੰਧਨ : ਜੀ.ਜੀ. ਰੁਕਮਨੀ, ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ
ਲੇਆਉਟ ਅਤੇ ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ : ਰਾਣੀ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਛਪਾਈ: ਸੁਭਾਸ਼ ਮਿੰਤਲ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਬਠਿੰਡਾ।
ਆਵਰਣ ਛੋਟੇ : ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ
ਲੀਜ਼ਾ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਫਾਰਮਿੰਗ ਮੈਟਰਜ਼ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ)
ਲੀਜ਼ਾ ਰੀਵਿਸਟਾ ਡੇ ਐਗਰੀਕੋਲੋਜੀਆ (ਲਾਤੀਨੀ ਸੰਸਕਰਨ)
ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਕੰਨੜਾ, ਤਾਮਿਲ, ਉੜੀਆ, ਮਰਾਠੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ
ਤੇਲਗੂ ਸੰਸਕਰਨ)
ਐਗਰੀਕੋਲੋਜੀ (ਪੱਛਮੀ ਅਫਰੀਕਾ, ਵਰੈੱਚ ਸੰਸਕਰਨ)
ਐਗਰੀਕੋਲੋਜੀ ਐਕਸਪੀਰੀਐਂਸਿਅਸ ਏਮ ਐਗਰੀਕੋਲੋਜੀਆ ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ
ਬੋਆਬਾਬ (ਈਸਟ ਅਫਰੀਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਨ)
ਸੰਪਾਦਕ ਵੱਲੋਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਵਰਤੀ
ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਮੀ ਦੀ
ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਬੰਧਤ ਲੇਖਕ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਮਾਇਜ਼ੇਰੀਅਮ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ ਉੱਦਮ ਸਦਕਾ
ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ,

ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੈਮਾਤਰੀ ਖੇਤੀ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਨ ਦਾ 22 ਵਾਂ ਅੰਕ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਮਿਲ ਰਹੇ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰੇ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਸਦਕਾ ਲੀਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਮਿਲ ਰਹੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਅਧੀਨ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫਸਲ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੋਸ਼ਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ “ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ” ਦੁਆਰਾ ਖੇਤੀ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਟਿਕਾਊ ਆਜੀਵਿਕਾ ਦਾ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚੇਤਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਮਯਾਬ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਪੱਖੀ ਖੇਤੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਹਥਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਖਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰੇਗਾ।

ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਟੀਮ
ਦਸੰਬਰ- 2023

ਲੀਜ਼ਾ ਘੱਟ ਬਾਹਰੀ ਆਗਤਾਂ (ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣ ਦਵਾਈਆਂ) ਅਤੇ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇੱਕਮਿੱਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੀਜ਼ਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਰਵਉੱਤਮ ਇਸਤੇਮਾਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਰਸ਼ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਦੇ ਸ਼ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ, ਹੁਨਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੀਜ਼ਾ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਢਾਲਣ ਲਈ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਹਿਭਾਗੀ ਤਰੀਕੇ ਆਪਣਾ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵਧਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੀਜ਼ਾ ਰਵਾਇਤੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਕੇ ਨੀਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਗਲੇਰੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਲੀਜ਼ਾ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਇੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੁਨੇਹਾਂ ਹੈ।

ਏ.ਐੱਮ.ਈ. ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਰਵਾਇਤੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਘੱਟ ਬਾਹਰੀ ਆਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਰਾਹੀਂ ਟਿਕਾਊ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਏ.ਐੱਮ.ਈ.ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੱਖਣ ਦੇ ਅਰਧ ਖੁਸ਼ਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਬਦਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ, ਗਿਆਨ ਵਧਾਉਣ, ਸਿਖਲਾਈ, ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਏ.ਐੱਮ.ਈ.ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਛਕ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਵੇਂ ਖੇਤੀ ਪੱਦਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਸਬੰਧਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖਣ-ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਣ ਲਾਇਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। www.amefound.org

ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ ਸਵੈਨਿਰਭਰ, ਸਵੈਮਾਣੀ, ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇ ਮਾਰਚ, 2005 ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਖੇਤੀ ਸਿਹਤਾਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਅਤਿ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਖਿਲਾਫ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੇ ਮੂਲ ਮਾਣ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖੇਤੀ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਮੁਕਤ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸੂਬੇ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਕਿਸਾਨ ਖੇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਜ਼ਹਿਰ ਮੁਕਤ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। (www.khetivirsatmission.org)

ਮਾਇਜ਼ੇਰੀਅਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1958 ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਇਹ ਜ਼ਰਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕ ਬਿਸ਼ਪ ਦੀ ਵਿਕਾਸਤਮਕ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਮਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਬੀਤੇ 50 ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਾਇਜ਼ੇਰੀਅਰ ਅਫਰੀਕਾ, ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਲੈਟਿਨ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਜਾਤੀ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਮਾਇਜ਼ੇਰੀਅਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ। ਮਾਇਜ਼ੇਰੀਅਰ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਜ਼ੇਰੀਅਰ ਆਪਣੇ ਸਹਿਭਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖੜਾ ਹੈ। (www.misereor.de; misereor.org)

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ .....

ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਕਲਾਸਰੂਮ ਬੁਣਨਾ

ਆਯੂਬ ਜੀ ਨਵੀਂਆਂ ਨਵੀਂਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵੱਲ ਆਕ੍ਰਿਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਉਹ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੂਸਰੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

ਪੇਜ ਨੰ: 3

ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਜੋਖਿਮ ਰਹਿਤ ਬਣਾਉਣਾ

ਜਦੋਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਗਾਉਣਾ ਹੈ, ਕਿਹੜਾਂ ਸਾਮਾਨ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਵੇਚਣਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਾਠਵਾੜਾ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ਡਵਲਿਊ ਸੀ ਆਰ ਐਫ ਮਾਡਲ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਲਚੀਲੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਉੱਦਮ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਤ ਕੀਤਾ।

ਪੇਜ ਨੰ: 8

ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਖੇਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖੇਤਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣੀ/ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂਕਿ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੇਜ ਨੰ: 10

ਸੰਪਾਦਕੀ...

ਖੇਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਦਯਾ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ, ਕਦੇ ਘੱਟ ਵਰਖਾ ਹੋਣਾ, ਕਦੇ ਸੋਕਾ ਪੈ ਜਾਣਾ, ਕਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਮੀ ਅਤੇ ਠੰਡ, ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖੇਤੀ ਛੱਡ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸਾਨ ਹਾਰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਹੁਣ ਕਿਸਾਨ ਇਹਨਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਉਹ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਰਾਹੀਂ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਹ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਸਾਰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਫਸਲ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਸਕਣ।

ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਧੀਨ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫਸਲ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਚਕੀਲੇਪਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਝਟਕਿਆਂ ਅਤੇ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਸੋਕੇ ਜਿਹੇ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਲਦੀਲੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਆਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਾ।

ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਸਾਨ ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਅਸੀਂ ਇਸ ਅੰਕ ਰਾਹੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਲੀਜ਼ਾ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਅੰਕ ਪਸੰਦ ਆਵੇਗਾ।

- ਧੰਨਵਾਦ

LEISA INDIA Language Editions

						
Hindi	Kannada	Oriya	Tamil	Telugu	Marathi	Punjabi

ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕਲਾਸਰੂਮ ਬਣਨਾ

ਅਰਚਨਾ ਭੱਟ, ਵਿਪਿਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਵਿਆ ਪੀ. ਆਰ.

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਕਿਸਾਨ ਜੈਵਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਉਗਾਉਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਜੋਕੇ ਕਿਸਾਨ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡਿਆ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਨਵੀਤਾਕਾਰੀ ਕਿਸਾਨ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਦੇ ਖੇਤ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਐਗਰੋ ਈਕੋਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹਾਂ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁੱਝ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਪੋਸ਼ਣ ਬਗੀਚੀ, ਕਿਸਾਨ ਸਕੂਲ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਝ ਸੰਭਾਵੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਕੁੱਝ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਕੇਰਲ ਦੇ ਵਾਇਨਾਡ ਦੇ ਮਨੰਤਵਾੜੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਉੱਪਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ,

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਹੁਣ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਬਾਂਸ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਰੇ ਦੇਸੀ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲਾ ਖੇਤ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਰਵਾਇਤੀ ਕਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲਾ ਇਹ ਕਿਸਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਫਰਮ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। 2004 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਿਰਧ ਪਿਤਾ ਦੀ ਖਰਾਬ ਸਿਹਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਖੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਪਰਤਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੇਲੇ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ

ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਬਾਂਸ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਰੇ ਦੇਸੀ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲਾ ਖੇਤ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਅਵਧੀ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਤਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜਾਂ ਮਹੀਨੇਵਾਰ ਕੁੱਝ ਪੱਕੀ ਆਮਦਨੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਪਪੀਤੇ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੱਝ ਫਸਲਾਂ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ, ਇਸਦੇ ਲਈ ਬਿਜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮੰਡੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਿਆਂ ਵਧੀਆ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਉਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਸੁਪਰਮਾਰਕਿਟ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਕ੍ਰਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀਆ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਤੋਂ ਹੀ ਫਸਲ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਧੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਕਮਾਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾ ਹਨ।

ਆਯੂਬ ਜੀ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵੱਲ ਆਕ੍ਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਠੋਰ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਗੁਣ ਕਾਰਨ ਬਾਂਸ ਦੀ ਖੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਿਰਚ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀਅਤਨਾਮ ਦੀ ਉੱਚ ਸਘਨਤਾ ਖੇਤੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਲ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਬਾਂਸ, ਮੱਛੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਹੀ ਦੇਸੀ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਖੇਤ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਹਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਜ਼ੀਰੋ ਬਜਟ, ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੈਵਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਕਲਾਸਰੂਮ

ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਉਹ

ਬਾਕਸ 1: ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁੱਝ ਤਕਨੀਕਾਂ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਦੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਵੀਅਤਨਾਮ ਮਾਡਲ
ਵੀਅਤਨਾਮ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਲਈ ਰੁੱਖ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀਮਿੰਟ ਦੇ ਖੰਭੇ ਸਹਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਘਣਤਾ ਵਿੱਚ ਪੌਦੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਠੰਢੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਖੰਭਾ ਫਸਲ ਉੱਪਰ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏਗਾ।

ਪਪੀਤੇ ਦੀ ਖੇਤੀ

ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਪੀਤੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਬਿਜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਅਤੇ ਪਪੀਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਲਟੇਕਸ 'ਪਪੇਨ' ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਹੋਇਆ।

ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੂਸਰੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਾਇਨਾਡ ਦੇ ਐਮ ਐਸ ਐਸ ਆਰ ਐਫ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਬਾਇਓਡਾਈਵਰਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਐਮ ਐਸ ਐਸ ਆਰ ਐਫ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਕਲਾਸਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ

ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋ-ਪਾਸੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਏਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੋਰੋਨਾ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਰੋਨਾ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਿਆਂ 1000 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਹਨ।

ਆਯੂਬ ਜੀ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਜੈਵ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਵੀਅਤਨਾਮ ਮਾਡਲ, ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ, ਪਪੀਤੇ ਦੀ ਖੇਤੀ, ਮਿੱਟੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਫਿਸ਼ ਅਮੀਨੋ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਕਲਾਸਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਪਣ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਲਈ ਪੂਰੇ ਈਕੋਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੁਸ਼ਲ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹਨ।

ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਯੂਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫਲ, ਦੇਸੀ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਖੇਤ ਦੇਸੀ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਗਾਂਵਾਂ, ਮੁਰਗੀਆਂ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (ਅੰਬ, ਅਮਰੂਦ, ਕੇਲਾ, ਪਪੀਤਾ, ਡ੍ਰੈਗਨ ਫਰੂਟ, ਚੀਕੂ, ਲੀਚੀ, ਸੀਤਾਫਲ, ਐਵਾਕਾਡੋ, ਅਨਾਰ, ਰਾਮਫਲ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਆਦਿ), ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਕਾਫ਼ੀ, ਸੁਪਾਰੀ, ਨਾਰੀਅਲ, ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਬਾਂਸ, ਸੁਹੰਜਨਾ, ਨਿੰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਦੇਸੀ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।

ਆਯੂਬ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣਾ ਅਤੇ ਟਿਕਾਉ ਖੇਤੀ ਪੱਦਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ

ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖੇਤ ਉੱਪਰ ਹੀ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾਉਣ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਖੇਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਸਲਾਂ, ਮਿੱਟੀ, ਸੂਖਮ ਜੀਵਾਂ, ਕੀੜਿਆਂ ਸਹਿਤ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਮੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ, ਖੇਤੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਖੇਤ ਉੱਪਰ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਵਿਜ਼ਿਟ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੀ ਆਯੂਬ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਫੇਸਬੁੱਕ ਅਤੇ ਵੱਟਸਐਪ ਉੱਪਰ ਦੂਸਰੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਸਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਮੰਡੀਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕੱਲੇ ਫੇਸਬੁੱਕ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ 10,000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫੇਸਬੁੱਕ ਪੇਜ ਲਿੰਕ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ :-

<https://www.facebook.com/ayooobkrishwayanad.thotoli>

ਅਧਿਆਪਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਜ਼ਾਰਟ, ਬਾਗਾਨ ਅਤੇ ਇਸਟੇਟ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ, ਆਯੂਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਉਮੀਦ

ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਯੂਬ ਜੀ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਨੈੱਟਵਰਕਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਯੋਜਨਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ਭਾਵ ਜੋ ਲੋਕ ਜੈਵਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫਸਲ ਉਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਪਰ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ। ਆਯੂਬ ਜੀ ਪੂਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਬੜੇ ਹੀ ਦਿੜ੍ਹ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨੀਤੀਗਤ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਦਲਦੇ ਮੌਸਮ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਰਸਾਇਣਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਪਾੜੇ ਜਿਹੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

*ਅਰਚਨਾ ਭੱਟ, ਵਿਪਿਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਵਿਆ ਪੀ ਆਰ
ਐਮ ਐਸ ਐਸ ਆਰ ਐਫ - ਸਮੁਦਾਇਕ
ਐਗ੍ਰੋਬਾਇਓਡਾਇਵਰਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ
ਪੁਬੁਰਵਾਇਲ, ਕਲਪੋਂਟਾ, ਵਾਇਨਾਡ
ਕੋਰਲ- 673577*

ਈਮੇਲ: archanabhattach1991@gmail.com

ਆਯੂਬ ਜੀ ਕਈ ਨਵੀਨ ਤਕਨੀਕਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਲਈ ਵੀਅਤਨਾਮ ਮਾਡਲ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

DONATE NOW !

Your support will make a big difference!

Every rupee that you donate will go towards strengthening our mission of promoting agroecology and sustainable agriculture. Any amount of your support is deeply appreciated.

Scan and Donate Now !

ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਜੋਖਿਮ ਰਹਿਤ ਬਣਾਉਣਾ

ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ

- ਉਪਮਨਿਊ ਪਾਟਿਲ

ਜਦੋਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਗਾਉਣਾ ਹੈ, ਕਿਹੜਾਂ ਸਾਮਾਨ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਵੇਚਣਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਾਠਵਾੜਾ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ਡਬਲਿਊ ਸੀ ਆਰ ਐਫ ਮਾਡਲ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਲਚੀਲੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਉੱਦਮ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਤ ਕੀਤਾ।

ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ, ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਭੂਮੀ 12 % ਘੱਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਨੇ ਵਰਗੀਆਂ ਨਕਦ ਫਸਲਾਂ ਹੇਠ ਭੂਮੀ ਦਾ ਰਕਬਾ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮਰਾਠਵਾੜਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨਾ ਫਾਇਦੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸ ਸੋਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਲਈ ਭੋਜਨ ਉਗਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੋਇਆਬੀਨ ਅਤੇ ਗੰਨੇ ਜਿਹੀਆਂ ਨਕਦੀ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਇਹਨਾਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਉਗਾਉਣ ਕਰਕੇ ਮਹਿੰਗੇ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ, ਹਾਈਬ੍ਰਿਡ ਬੀਜਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਰਾਠਵਾੜਾ ਵਿੱਚ 80% ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੂਮੀ ਵਰਖਾ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਖਰਾਬ ਮਾਨਸੂਨ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਕਦ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਕਿਸਾਨ ਜੋ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਉਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿੱਤ, ਮੰਡੀ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਆਦਿ ਉਤਪਾਦਕ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ

ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਛਾਣ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤੀ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਸਮੇਂ, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਥਾਹ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਸਾਨ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਗਾਉਣਾ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਵੇਚਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਖੇਤ ਵੱਚ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਨੁਸਾਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੁਨਰ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਗੁਡਾਈ ਅਤੇ ਵਾਢੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਐਸਐਸਪੀ ਨੇ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ (ਡਬਲਿਊ ਸੀ ਆਰ ਐਫ) ਨੂੰ ਚਾਰ ਖੇਤੀ ਸੀਜ਼ਨ ਦੌਰਾਨ

ਬਦਲਾਵ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਖੇਤੀ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਵਹਾਰਕ ਉੱਦਮ ਬਣ ਜਾਵੇ

ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਆਗੂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਮਾਰਗ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਅਨਾਜਾਂ, ਮਿਲਿਟ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਗਾਉਣ ਨੂੰ ਚੁਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਅਵਧੀ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਪਤ ਘੱਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸੋਕੇ ਜਿਹੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਪ੍ਰੰਪਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਸੰਭਾਲਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਲਈ ਫੀਡ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੁੱਧ ਚੋਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਦੀਆਂ ਪਾਥੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਐਸਐਸਪੀ ਦਾ ਇਹ ਮਾਡਲ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਚਿੰਤਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੀਆਂ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ 10 ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪੌਤਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦਸਵਾਂ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਲੈਂਦੀਆਂ, ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਇਦ ਨੌਂ ਪੌਤਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ।” ਤੁਗਾਓ, ਉਸਮਾਨਾਬਾਦ ਤੋਂ ਰੁਪਾਲੀ ਵਿਕਾਸ ਸ਼ੇਡਰੋ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ, ਬਹੁਤੇ ਕਿਸਾਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਨਮੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਿਰਮਾਣ-ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ-ਟਿਕਾਊ ਮਾਡਲ

ਐਸਐਸਪੀ ਦੇ ਡਬਲਿਊਸੀਆਰਐਫ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ

ਨਿਰਮਾਣ, ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਦਾ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਵਾਲਾ ਮਾਡਲ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਐਸਐਸਪੀ ਸਮੁਦਾਇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ, ਮੁੱਖ ਸਾਂਝੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਈਕੋਸਿਸਟਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਓਪਰੇਟਿੰਗ ਮਾਡਲ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ, ਐਸਐਸਪੀ ਗੋਦ ਲਏ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਖੇਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇਕ ਟੈਂਕਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੁਦਾਇਕ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਓਪਰੇਟਿੰਗ ਮਾਡਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਐਸਐਸਪੀ ਮੁੱਖ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਤੰਤਰ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ- ਗੋਦ ਲਏ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੱਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸੰਵਾਦ ਸਹਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਆਧਾਰਿਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਖੇਤੀ ਮਾਹਿਰ ਬਣਨ ਦੇ ਲਈ ਐਸਐਸਪੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਪੰਜੀਕ੍ਰਿਤ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਣ। ਇਹਨਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ, ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਉੱਦਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁਦਾਇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਰੋਤ ਸਥਾਨਕ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਹੀ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਗਿਆਨ ਆਧਾਰਿਤ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਮੁੱਖ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਰੋਤ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪੁੰਜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਦਾਨਕਰਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਣ।

ਖੇਤ ਉੱਪਰ

ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੀ ਆਰ ਐਫ ਮਾਡਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਖੇਤੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਬਦਲਾਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ- ਨਕਦੀ ਫਸਲਾਂ ਤੋਂ ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣਾ, ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣਾ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉੱਦਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੋਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਗਾਉਣਾ ਹੈ, ਕਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਖੇਤੀ ਸਹਾਇਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਡਬਲਿਊ ਸੀ ਆਰ ਐਫ ਮਾਡਲ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸਾਨ, ਆਗੂ ਅਤੇ ਬਦਲਾਵ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਪਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਪਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਡਲ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ: ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਿੰਕ, ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨ ਸੰਘ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਏਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਕੁਸ਼ਲ ਮਾਈਕ੍ਰੋ ਸਿੰਚਾਈ ਮਾਡਲ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ, ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲਨ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਪਰ ਜੈਵਿਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਸੀਜ਼ਨ 6-8 ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਇਕਾਗਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਦੇਖਭਾਲ, ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਜਲਵਾਯੂ ਲਚਕਦਾਰ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਦੇ ਹਿੱਸੇ

ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ	ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਆ	ਅਜੀਵਿਕ	ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤ
ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਬਦਲਾਵਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।	ਨਕਦੀ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ, ਹੁਣ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਗਾਇਆ ਭੋਜਨ ਹੈ।	ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਉੱਦਮਾਂ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ	ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਵਠੀਕਰਨ

ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ।

ਐਸਐਸਪੀ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਪਰ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਧੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਏਕੜ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਮਿਲਿਟ, ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਮਾਡਲ ਦੇਸੀ ਬੀਜਾਂ, ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਯਕੀਨੀ

ਬੱਚਤ, ਸਿਹਤ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ 20 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਮੂਹ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਧੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰੀ ਸਮੁਦਾਇਕ ਫੈਸੀਲਿਟੇਟਰ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਣਾ ਸੀ।

ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਸਹਿਭਾਗੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਗੋਦ ਲਿਆ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਪਰ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੱਖੀ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਹ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਪਸ਼ੂਪਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਤੀਸਰੇ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ, ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਖਾਧ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏਨਾ ਕੁ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਸਕਣ। (ਬਾਕਸ 2 ਦੇਖੋ) ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਬਾਇਓ ਇਨਪੁਟਸ, ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ, ਡੇਅਰੀ, ਬੱਕਰੀ ਪਾਲਣ ਆਦਿ ਖੇਤ ਆਧਾਰਿਤ ਉੱਦਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਐਸਐਸਪੀ ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ

ਬਾਕਸ 1

ਉਸਮਾਨਾਬਾਦ ਤੋਂ ਆਸ਼ਾ ਹੁਜ਼ਗੁੜੇ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੀਐਮਕੇਐਸਵਾਈ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਤੁਪਕਾ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਪਕਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਇੱਕਮੁਸ਼ਤ 30,000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸਾਨ ਕੋਈ ਉਤਪਾਦ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰੀ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਸੀ।

ਆਸ਼ਾ ਲਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਦੋਂ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਪਕਾ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਤੇਜ਼, ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਵਾਲਾ 25000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ ਆਰ ਐੱਫ ਲੋਨ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਆਸ਼ਾ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, “ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ 5000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। 2009 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਆਰ ਐੱਫ ਬੈਂਕ ਲੋਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਮਾਨਾਬਾਦ ਅਤੇ ਤੁਲਜਾਪੁਰ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਐਸਐਚਜੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਸਸ਼ਕਤ ਸਖੀ ਸੰਗਠਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਅਤ ਦੌਰਾਨ ਬਣਾਏ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੋਣਵੇਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਬਿਜਨੈਸ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਉਤਪਾਦਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਮੁਦਾਇਕ ਰੈਜ਼ੀਲੈਂਸ ਫੰਡ

ਸਮੁਦਾਇਕ ਰੈਜ਼ੀਲੈਂਸ ਫੰਡ (ਸੀਆਰਐਫ) ਸਮੁਦਾਇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲਾ, ਸਮੁਦਾਇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਵਾਲਾ ਫੰਡ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫੰਡ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਵਾਲੇ ਫੰਡ ਪ੍ਰਦਾਨ

ਬਾਕਸ 2 : ਇੱਕ ਏਕੜ ਖੇਤੀ ਦਾ ਮਾਡਲ ਨਕਦੀ ਫਸਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਭਰਪੂਰ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਵੱਲ ਬਦਲਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਏਕੜ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਸੋਇਆਬੀਨ ਉਗਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਿਕ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦਾ 30% ਬਚਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸੀ।” ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਲਾਤੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗੌਰ ਦੀ ਅਰਚਨਾ ਤਾਵੜੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਸਿਖਲਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੇਤ ਦਾ 10,000 ਵਰਗ ਫੁੱਟ ਦੇਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ।

ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸਿਰਫ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਅਰਚਨਾ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਉਪਜ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਵਧੀਆ ਲਾਭ ਕਮਾਇਆ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਪਲਬਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲਈ ਖਾਣੇ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ ਸੀ। ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਰਚਨਾ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਇੱਕ ਏਕੜ ਉੱਪਰ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਅਪਣਾਇਆ। 23 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ, ਦਾਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਤਿਲਹਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਲਗਭਗ 60% ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਅੱਜ ਅਰਚਨਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਬੁਲਾਰਾ ਅਤੇ ਟ੍ਰੇਨਰ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅਨੁਭਵ ਦੂਜੀਆਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਏਕੜ ਦੇ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। “ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ, ਇੱਕ ਮਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ- ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਿਹਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇੱਕ ਏਕੜ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਸੁਨੇਹਾ ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।” ਅਰਚਨਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਸੀਆਰਐਫ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਬਾਕਸ 1) ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੀਆਰਐਫ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਦੇਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਫੰਡ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੀਆਰਐਫ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਬੈਂਕ ਦੀਆਂ ਵਿਆਜ਼ ਦਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਸਦੀ ਵਿਆਜ਼ ਦਰ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਉਤਪਾਦ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਦੇ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੀਆਰਐਫ ਲੋਨ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ 8 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਰਕਮ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ 8% ਵਿਆਜ਼ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਸੀਆਰਐਫ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਚਾਰਾ, ਹਾਈਡ੍ਰੋਪੋਨਿਕਸ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਉਗਾਉਣ ਆਦਿ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਮਐਫਆਈ ਜਾਂ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਪ੍ਰਭਾਵ

ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਾਰ ਮਿਲਿਆ, ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭੋਜਨ, ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੀ ਹੋਈ (ਦੇਖੋ ਬਾਕਸ 3)। ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਅਪਣਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਤੱਕ, ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਤਰਣ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਤੱਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮੰਡੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਸਤਾਰ

ਐਸਐਸਪੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਮਾਨਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਏਕੜ ਵਿੱਚ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖੇਤੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ। ਡਬਲਿਊ ਸੀ ਆਰ ਐਫ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਏਕੜ ਮਾਡਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਇੱਕ ਏਕੜ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਜੈਵਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਮਾਡਲ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗਾਤਮਕ ਯਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਐਸਐਸਪੀ

ਨੇ ਮਾਲ ਦੀ ਪਹੁੰਚ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਯੂਐਮਈਡੀ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਆਜੀਵਿਕਾ ਮਿਸ਼ਨ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਸਰਕਾਰ, ਮਿਸ਼ੇਰ ਜਰਮਨੀ, ਹੁਆਇਰੋ ਕਮੀਸ਼ਨ, ਵੇਲਬੁੰਗਰਹਿਲਫੇ-ਜੀਆਈਜੈਡ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਯੂਨੀਲੀਵਰ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਕਮਲ ਉਦਵਾੜੀਆ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਮੈਕਆਰਥਰ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਅਸ਼ੋਕਾ, ਐਚ ਐਸ ਬੀ ਸੀ ਐਤ ਨਾਬਾਰਡ ਜਿਹੇ ਮੁੱਖ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਤੰਤਰ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਐਸਐਸਪੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

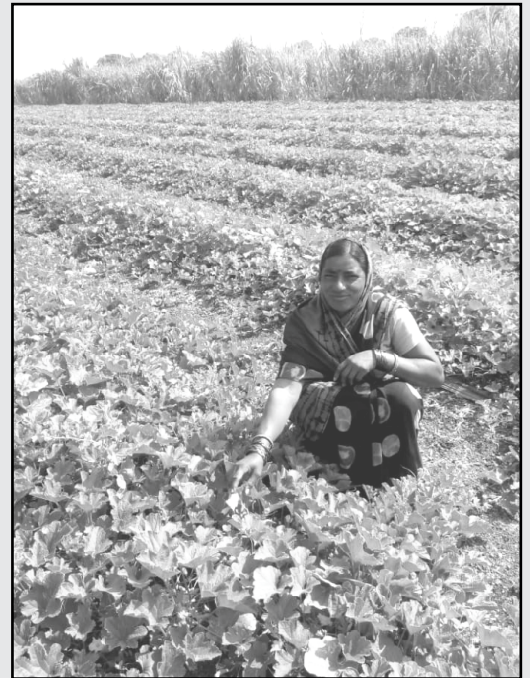
2014 ਵਿੱਚ ਐਸਐਸਪੀ ਟੀਮ ਨੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ

ਬਾਕਸ 3: ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ

ਮਰਾਠਵਾੜਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੇ ਸ਼ੋਕ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਕਿਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਮਾਨਾਬਾਦ ਦੇ ਕਲੰਬ ਦੇ ਏਕੁਰਗਾ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਈਆਂ।

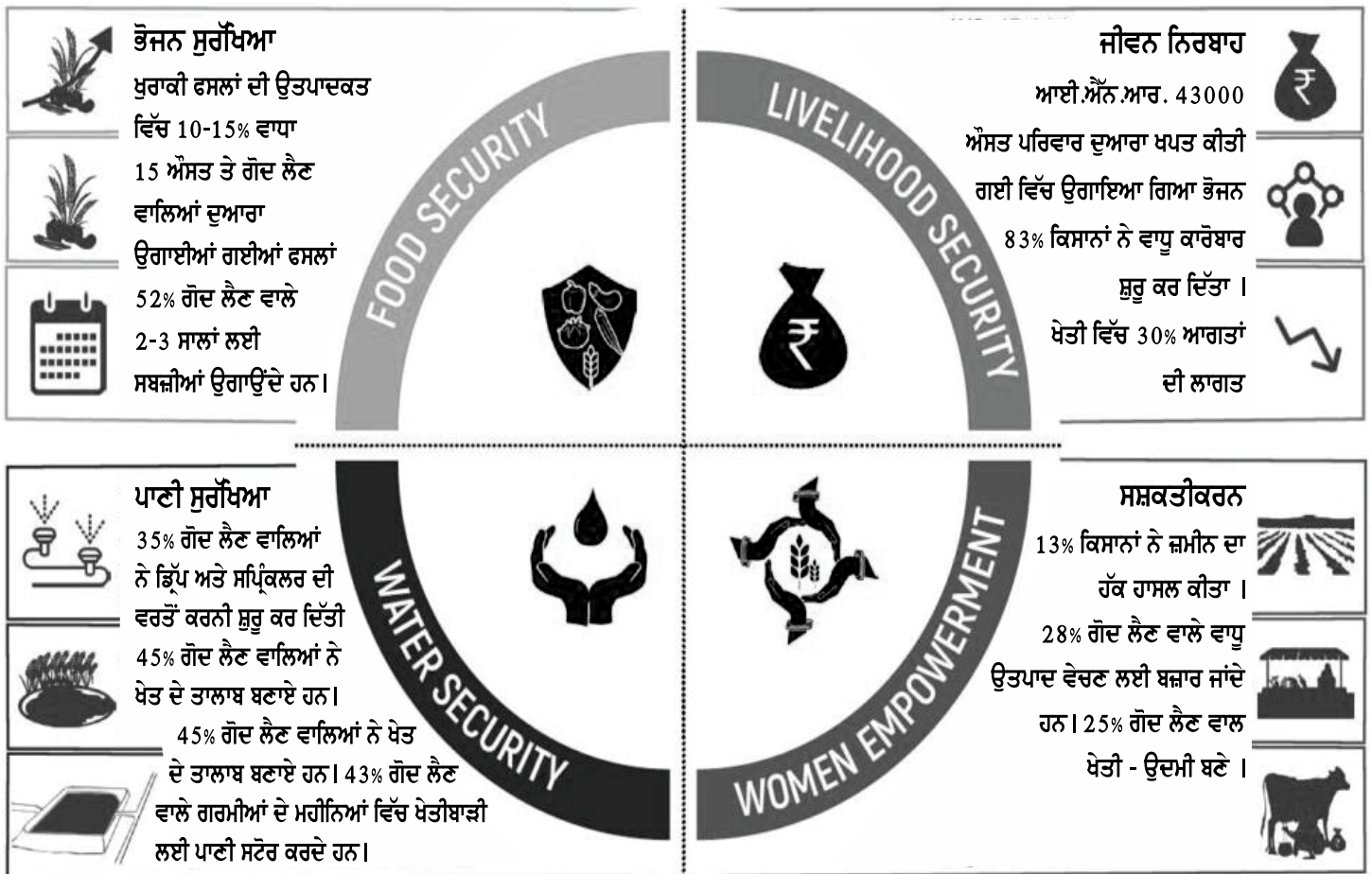
ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। “ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਡਰਾਈਵਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਡਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ।” ਮਨੀਸ਼ਾ ਯਾਦਵ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਮਨੀਸ਼ਾ ਕੋਲ ਇੱਕ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ 25000 ਰੁਪਏ ਕਮਾਏ ਹਨ।

ਐਸਐਸਪੀ ਨੇ ਏਕੁਰਗਾ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਲਈ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਿਖਲਾਈ ਦੌਰਾਨ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 400 ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਬਣਾਇਆ। ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਜ਼ਮੀਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਸਵਿਤਾ ਤਾਈ ਭੋਰੇ ਪਹਿਲੀ ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਖਰਚ ਦੇ ਬਲਾਕ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਕੋਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਸਵਿਤਾ ਏਕੁਰਗਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ 50 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਖੇਤਰਾਂ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੇ ਚਾਰ ਪਰਿਣਾਮ

ਵਿਚਕਾਰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। 2016 ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਾਡਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮੁਦਾਇਕ ਸਰੋਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹਨਾਂ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਉਸਮਾਨਾਬਾਦ, ਲਾਤੂਰ, ਸੋਲਾਪੁਰ ਅਤੇ ਨਾਂਦੇੜ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ 750 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 75000 ਮਹਿਲਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੇ ਜਲਵਾਯੂ ਅਨੁਕੂਲ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜਾਲਨਾ, ਅਹਿਮਦਨਗਰ ਅਤੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੱਕ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਰਾਜਾਂ

ਤੱਕ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੇ ਸਿਰਫ ਜੈਵਿਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਖਾਧ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾ ਕੇ 65000 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਇਸਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਯੋਗ, ਅਨੁਕਰਨਯੋਗ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਮਨਿਊ ਪਾਟਿਲ
ਸਵੈਮ ਸਿਕਸ਼ਣ ਪ੍ਰਯੋਗ
 102, ਫਰਸਟ ਫਲੋਰ,
 ਗਾਇਤਰੀ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਆਰਚਿਡ ਸਕੂਲ ਲੇਨ,
 ਬਾਲੇਵਾੜੀ ਫੱਟਾ, ਬਨੇਰ, ਪੁਨੇ-41045
ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ
ਈਮੇਲ: : sspindia1@gmail.com

ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਖੇਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਖੇਤ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ

ਐਮ ਮੰਜੁਲਾ, ਵੀ ਮਨਿਕਨੰਦਨ ਅਤੇ ਦਿਵਿਆ ਸ਼ਰਮਾ

ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖੇਤਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣੀ/ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂਕਿ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਇੱਕ ਬਹੁਪੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਪਰ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਖੇਤੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਵਜੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੰਸਥਾਗਤ, ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਆਦਿ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਰਣਨੀਤਿਕ ਦਖਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਭਿੰਨ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ (ਲੀਸਾ, ਐਗ੍ਰੋਈਕੋਲੋਜੀ, ਪਰਮਾਕਚਰ, ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਆਦਿ) ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲਚੀਲੇਪਣ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹੈ, ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਲਚੀਲੇਪਣ/ਅਨੁਕੂਲਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ, ਸਮਾਜਿਕ-ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਲਚੀਲੇਪਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਖੇਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਚੀਲੇਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਆਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਾਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ (1) ਬਾਹਰੀ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। (2) ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, (3) ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਖਾਦ/ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ (4) ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਜੈਵ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ (5) ਸਿੰਚਾਈ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ (6@) ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਨਮੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਅਭਿਆਸ ਹਨ, (1) ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਦੀ ਸੱਲਰੀ ਅਤੇ ਗੋ-ਮੂਤਰ (ਬੀਜਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਬੀਜ ਸੋਧਣਾ) (2) ਪਾਣੀ, ਦੇਸੀ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਅਤੇ ਮੂਤਰ, ਗੁੜ, ਬੇਸਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਹੇਠ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕਲਚਰ (ਜੀਵਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਨੂੰ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣਾ ਤਾਂਕਿ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। (3) ਮਲਚਿੰਗ- ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਨਮੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਫਸਲ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਢਕਣਾ (4) ਮੱਲੜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ

ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਵਾਯੂਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ। ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ 'ਪੰਜ ਪਰਤੀ ਬਹੁ ਫਸਲੀ' ਮਾਡਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਅਤੇ ਮੂਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਘਟਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਟੀਚੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਖੇਤੀ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਸਿਧਾਂਤ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਮੰਡੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦ੍ਰੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਐਸਡੀਜੀ ਦੇ 169 ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਐਗ੍ਰੋਈਕੋਲੋਜੀ ਆਧਾਰਿਤ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਲਾ ਵੀਆ ਕੈਂਪਸੀਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਬਲਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਨੀਤੀਗਤ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਪੱਦਤੀ ਜਿਸਨੂੰ 2020-21 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੰਪਰਿਕ ਦੇਸੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਚਰਾਗਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਬ-ਸਕੀਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 2019-20 (ਬੁਨਿਆਦ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ) ਅਤੇ 2020-21 ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਦੇ ਥਿੰਕ ਟੈਂਕ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੁੱਗਣੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਦੇ ਇੱਕ ਤਾਜ਼ਾ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪੇਪਰ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ (ਐਗ੍ਰੋਈਕੋਲੋਜੀ) ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਵਜੋਂ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ। ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਪਹਿਲ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫੰਡਿੰਗ ਏਜੰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਲਾਟਮੈਂਟ

ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂਕਿ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਮੇਘਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਨੇ ਖਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬੱਚਤ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਇੰਟਰਲਾਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਸਾਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੇਸ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ 17 ਐਸ ਡੀ ਜੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟੀਚਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਮੈਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਖਾਦ/ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਖੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਲਾਭ ਤਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਪਦੰਡਾਂ 'ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਲਾਂਕਣ ਸ਼੍ਰੀ ਸੱਤਿਆਸਾਈ ਜਿਲੇ (ਪਹਿਲਾਂ ਅਣਵੰਡੇ ਅਨੰਤਪੁਰ ਜਿਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ) ਦੇ ਰੋਦਮ ਬਲਾਕ (ਮੰਡਲ) ਦੇ ਰਾਚਰੂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ 15 ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿਛੋਕੜ

ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਨੰਤਪੁਰ ਖੇਤਰ (ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸੱਤਿਆਸਾਈ ਅਤੇ ਅਨੰਤਪੁਰਮੂ ਜਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ) ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪ੍ਰਫਾਵੇ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ (ਉਹ ਖੇਤਰ ਜਿੱਥੇ ਪਹਾੜ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖੇਤਰ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣਨ ਦੇ ਕੰਡੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਸੌਕੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਸੱਤਿਆਸਾਈ ਜਿਲੇ ਵਿੱਚ 604 ਮਿਲੀਮੀਟਰੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਵਰਖਾ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੁੱਲ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 34.7% ਖੇਤਰ ਹੀ ਕੁੱਲ ਬਿਜਾਈ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਖੇਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ 79% ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਲੇ ਦੇ ਕੁੱਲ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 22.7% ਹੀ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਮਾਨਸੂਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਪਰਿਵਰਨਸ਼ੀਲਤਾ ਜਿਲੇ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਜੋਖਿਮਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਰਾਚਰੂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਸਾਨ ਟਿੱਬਕਟੂ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਧਰਨੀ ਫਾਰਮਿੰਗ ਐਂਡ ਮਾਰਕਿਟਿੰਗ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਧਰਨੀ ਸਹਿਕਾਰੀ ਅਨੰਤਪੁਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਬਲਾਕਾਂ (ਮੰਡਲਾਂ) ਦੇ 2000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਉਤਪਾਦਕ-ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਉੱਦਮ ਹੈ। ਫਸਲੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਟਿਕਾਊ ਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਦੀ ਖਰੀਦ, ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਪੈਕਿੰਗ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁੱਖ ਫਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਜਰਾ, ਮੂੰਗਫਲੀ, ਦਾਲਾਂ, ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਉੱਦਮ ਹੈ ਜਿਸਦੇ

ਰਾਚਰੂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲਚੀਲੇਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਉਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਥਿਰਤਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਢਾਂਚਾ

ਸਥਿਰਤਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਸੂਚਕ ਹਨ ਜੋ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਆਰਥਿਕ, ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ। (ਸਾਰਣੀ 1) ਸੂਚਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਚਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ, ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਪੰਜ ਦੀ ਰੇਟਿੰਗ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਥਿਰਤਾ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਉਸ ਮਾਪਦੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੂਚਕਾਂ ਦਾ ਸੰਚਤ ਮੁੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮਾਪ ਛੇ ਤੋਂ 30 ਦੀ ਰੇਂਜ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁੱਲ ਲੈਣਗੇ। ਮੁੱਲ ਜਿੰਨਾ 30 ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਥਿਰਤਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਮਾਪਦੰਡ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਓਨੀ ਹੀ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਨਤੀਜੇ

ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਨੇ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਇਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਨੰਬਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਮਾਪ ਨੇ 22 ਤੋਂ 24 ਦੀ ਰੇਂਜ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਬਣਾਏ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਮਾਪ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਹ ਸਨ। ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਮਿੱਟੀ-ਜੈਵ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਇਨਪੁਟਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਤੇ ਸਤਹੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਬਾਰੇ ਸੂਚਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਢਾਂਚੇ ਉੱਪਰ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ।

ਆਰਥਿਕ ਮਾਪ ਸਕੋਰ 14 ਤੋਂ 20 ਦੀ ਰੇਂਜ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਆਰਥਿਕ ਮਾਪਦੰਡ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸੂਚਕ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂਕਿ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਮੂਹ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਘੱਟ ਸਕੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਕਰਜ਼ੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ

ਮਾਪ/ ਸੂਚਕ		ਮੁਲਾਂਕਣ ਲੜੀ		
ਵਾਤਾਵਰਨ		1	2	3
1	ਘੱਟ ਆਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ	ਕੈਮੀਕਲ	ਦੇਵੇਂ	ਕੁਦਰਤੀ
2	ਕੇਚੂਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ	ਨਹੀਂ		ਹਾਂ
3	ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ	ਨਹੀਂ		ਹਾਂ
4	ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ	ਰੇਤਲੀ	ਚਿਕਣੀ	ਦੇਮਟ
5	ਪਿੱਛਲੇ ਦਹਾਕੇ-ਭੂਮੀਗਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ	ਛੁੱਪੀ	ਉੱਚੀ ਰਹਿੰਦਾ	ਸਤਿਹ ਦੇ ਨੇੜੇ
6	ਸਤਿਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀ	ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮਹਿਨੇ	ਉੱਚੀ ਰਹਿੰਦਾ	ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਮਹਿਨੇ
ਆਰਥਿਕ		1	2	3
1	ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਫਸਲ ਦੀ ਔਸਤ ਪੈਦਾਵਾਰ?	ਸੰਭਾਵੀ ਉਪਜ ਨਾਲੋਂ	ਸੰਭਾਵੀ ਉਪਜ ਦੇ ਸਮਾਨ	ਸੰਭਾਵੀ ਉਪਜ ਨਾਲੋਂ?
2	ਘਰੇਲੂ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ	25% ਤੋਂ ਘੱਟ	25-50%	ਬਰਾਬਰ ਜਾਂ 50% ਤੋਂ ਘੱਟ
3	ਇਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਉਗਾਈਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ	ਤਿੰਨ	ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ
4	ਉਧਾਰ ਦੇ ਸਰੋਤ	ਕੋਈ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ	ਗੈਰ ਰਸਮੀ	ਰਸਮੀ
5	ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਮੋਕੇ	ਕੋਈ ਨਹੀਂ	ਫਸਲ-ਅਧਾਰਿਤ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇ	ਦੋ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੋ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਧਾਰਿਤ ਖੇਤੀ
6	ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਆਕਾਰ	2.5 ਏਕੜ ਤੋਂ ਘੱਟ	2.6 ਤੋਂ 5 ਏਕੜ	5 ਏਕੜ ਤੋਂ ਵੱਧ
ਸਮਾਜਿਕ		1	2	3
1	ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ	ਠੇਕਾ	ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਮਾਲਕੀ	ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਦਾ ਇਕੱਲਾ/ ਨਾਮ
2	ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਜਿਸਟਰਡ ਹੈ		ਮਰਦ	ਇਸਤਰੀ
3	ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਫੈਸਲੇ ਕੌਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।	ਸਿਰਫ ਮਰਦ	ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ	ਸਹਿਮਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਫੈਸਲੇ
4	ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਅੰਤਰ	ਦੇ ਵਾਰ	ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ	ਕੋਈ ਫਰਨ ਨਹੀਂ
5	ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ	ਨਹੀਂ		ਹਾਂ
6	ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਦਾ ਦਬਦਬਾ	ਹਮੇਸ਼ਾ	ਕਈ ਵਾਰ	ਕਦੇ ਨਹੀਂ
ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ		1	2	3
1	ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਖੇਤੀ ਰੁਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ?	ਕੋਈ ਨਹੀਂ	ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੋ	ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ
2	ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਖੇਤੀ ਮੌਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਕੋਈ ਨਹੀਂ	ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ	ਦੋ ਵਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ
3	ਪੀਐੱਚਸੀ ਦੀ ਦੂਰੀ	5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ	5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ	ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ
4	ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵੈਟਰਨਰੀ ਦੀ ਦੂਰੀ	5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ	1 ਤੋਂ 5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ	1 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਘੱਟ
5	ਬਾਰਸ ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ-ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ	ਵੱਖਰਾ		ਉੱਚੀ
6	ਖੇਤੀ ਅਧਾਰਿਤ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਧਾਰਨਾ	ਨਕਾਰਾਤਮਕ	ਕੋਈ ਨਹੀਂ	ਸਕਾਰਾਤਮਕ

ਜਿੰਨਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਮਾਦੰਡ ਉੱਪਰ 'ਕਰਜ਼ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ' ਸੂਚਕ ਉੱਪਰ ਉੱਚ ਅੰਕ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਸਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਦੰਡ ਉੱਪਰ 'ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ' ਸੂਚਕ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ।

ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਪਦੰਡ 'ਤੇ ਹੋਰ ਸੂਚਕਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਖੇਤ ਪੱਧਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਲਿੰਗੀ ਪਹਿਲੂ, ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ, ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵੇਲੇ ਵੀ ਲਿੰਗ ਆਧਾਰਿਤ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ' ਨੇ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਮਾੜੇ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ' ਦੇ ਸੂਚਕ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੂਚਕ

ਭਾਵ 'ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ' ਅਤੇ 'ਵਿਸਤਾਰ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ' ਮੱਧਮ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ (ਸਕੋਰ 3)। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਮਾਪਦੰਡ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਬਾਕੀ ਸੂਚਕਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਖੇਤੀ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪਕੜਦੇ ਹਨ, ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਖੇਤਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣੀ/ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ

ਰਾਚਾਰੂ ਵਿੱਚ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ

ਕੀਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਕਰਜ਼ੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਆਦਿ ਸੂਚਕਾਂ 'ਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਨਤੀਜੇ ਵੀ ਆਏ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਵੱਚ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਚੀਲੇਪਣ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਧਰਨੀ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਦੁਆਰਾ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਫੈਸੀਲੀਟੇਟਰ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੁੱਝ ਕਾਰਨ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਬੀਜਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵਹਾਪਸਾ ਅਤੇ ਬਹੁ ਫਸਲੀ ਮਾਡਲ ਜਿਹੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਜੋ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਤੰਭ ਹਨ, ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਇਨਪੁਟਸ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਕੇਂਦ੍ਰਿਕਰਤ ਯੂਨਿਟ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਸੰਵਰਧਨ, ਬ੍ਰਾਂਡਿੰਗ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਧਰਨੀ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ ਤਿਲਹਨ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਮੂਲ ਅਨਾਜਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਂਡਿੰਗ ਕਰਨ, ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਕਾਰਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਆਧਾਰਿਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਮਾਡਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਸਾਈਜ਼ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਖੇਤੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਦੇ ਬਿੰਕ ਟੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵਰਕਿੰਗ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਵਜੋਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਖੇਤੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਸੰਸਥਾਗਤ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਪਣਾਵੇ।

ਮਾਨਤਾਵਾਂ

ਸਥਿਰਤਾ ਮਾਪਦੰਡਾਂ 'ਤੇ ਸੰਚਿਤ ਸਕੋਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਵਿੱਚ ਅਜ਼ੀਮ ਪ੍ਰੋਮਜ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਕਲਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਦੁਆਰਾ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਉੱਪਰ ਕੋਰਸ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖੇਤਰੀ ਮੁਲਾਂਕਣ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਟਿੰਬਕਟੂ ਕਲੈਕਟਿਵ, ਧਰਨੀ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸੱਤਿਆ ਸਾਂਈ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੋਦਮ ਬਲਾਕ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਨ।

ਸੰਦਰਭ

ਭਰੂਚਾ, ਜੈਂਡ ਪੀ ਮਿਤਜਾਸ, ਐਸ ਬੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਟੀ ਜੇ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ੀਰੋ ਬਜਟ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਰਾਹੀਂ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਮੁੜ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨ ਵੱਲ, 2020, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਰਨਲ, 18:1, 1-20 ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਐਸ, ਸ਼ਾਹਿਦੀ ਟੀ, ਨਾਗਭੂਸ਼ਣ ਐਸ ਐਂਡ ਗੁਪਤਾ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ੀਰੋ ਬਜਟ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਭਾਰਤ, 2018 ਊਰਜਾ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਜਲ ਪਰਿਸ਼ਦ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

<https://srisathyasai.ap.gov.in/document-category/district-profile/>

ਐਮ ਮੰਜੁਲਾ, ਵੀ ਮਨਿਕਨੰਦਨ ਅਤੇ ਦਿਵਿਆ ਸ਼ਰਮਾ
ਫੈਕਲਟੀ, ਸਕੂਨ ਆਫ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ
ਅਜ਼ੀਮ ਪ੍ਰੋਮਜ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਰਵੇ ਨੰਬਰ 66,
ਬੁਰਗੁਟੇ ਪਿੰਡ, ਬਿੱਕਨਹੱਲੀ ਮੇਨ ਰੋਡ, ਸੁਰਜਾਪੁਰਾ,
ਬੰਗਲੌਰ, ਕਰਨਾਟਕ-562125
ਈਮੇਲ : manjula.m@apu.edu.in